

Een onbekend kapiteel uit Thesinge

IN HET BEGIN VAN DE JAREN TACHTIG KWAM BIJ DE VERBOUWING VAN EEN BOERDERIJ AAN DE LUDDESTRAAT IN THESINGE EEN KAPITEEL TEVOORSCHIJN, WAARVAN HET BESTAAN LANGE TIJD ONBEKEND IS GEBLEVEN. DAT HET VAN DE BENEDICTINESSENABDIJ GERMANIA IN THESINGE AFKOMSTIG IS, STAAT WEL VAST, MAAR OP WELKE PLEK HET ZICH DAAR PRECIES BEVONDEN HEEFT, IS LASTIGER VAST TE STELLEN.

Het kelkvormige kapiteel met plantaardige versiering heeft de volgende afmetingen: het is 19 cm hoog, de ene zijde is bovenaan 18 cm breed, de andere zijde bijna 19 cm. Van de derde zijde is nog slechts een gedeelte aanwezig, terwijl de vierde zijde geheel verdwenen is. De gebruikelijke halsring ontbreekt, maar die zal oorspronkelijk wel aanwezig zijn geweest. Het materiaal is Bamberger zand-kalksteen uit het Munsterland.¹

Ondanks de beschadigingen is er wel zoveel van het kapiteel over dat kan worden vastgesteld dat het om een geheel vrijstaand kapiteel moet gaan, of in elk geval een aan drie zijden vrijstaand kapiteel. Aan de achterzijde bevindt zich een uitsparing, die gezien de tamelijk zorgvuldig aangebrachte vorm mogelijk oorspronkelijk is. Ze zou kunnen hebben gediend om het kapiteel in het achterliggende metselwerk te verankeren.

De kerk van Thesinge is het enige overblijfsel van het klooster dat hier volgens de traditie op het eind van de twaalfde eeuw was gesticht, ook al dateert de oudste zekere vermelding pas van 1283.² De oudste delen van het huidige gebouw worden in het midden van de dertiende eeuw gedateerd.³ Het is de verlaagde koortravee met halfronde sluiting, die in 1786 werd gespaard bij de sloop van de rest van het bouwwerk, dat ruim veertig meter lang moet zijn geweest.

1 Kapiteel uit Thesinge, gezien over de linkerhoek

Een restant van het doxaal?

Het is onwaarschijnlijk dat het kapiteel van het kerkgebouw in eigenlijke zin deel heeft uitgemaakt. Hoewel in formaat maar weinig kleiner, wijkt het nu gevonden kapiteel in materiaal en decoratieve verfijning zo sterk af van de paar bakstenen kapitelen die zich nog in de koortrave bevinden, dat het moeilijk voorstelbaar is dat ze in een vergelijkbare situatie zijn toegepast. Dit betekent dat we op zoek moeten gaan naar een andere plek.

Sinds de twaalfde eeuw was het gebruikelijk dat een doxaal – een meer dan manshoge afsluiting, bekroond door een tribune – het aan de monniken voorbehouden koor afscheidde van het voor de leken toegankelijke schip. In nonnenkloosters werd de afzondering van de gemeenschap van de buitenwereld meestal nog rigoureuzeur doorgevoerd. Daarom zal in het klooster van Thesinge, dat door benedictinessen was bevolkt, vanaf het eerste begin een koorafdeling aanwezig zijn geweest. Daar kwam nog bij dat de kerk tevens deed als parochiekerk voor de omgeving.

Vanwaar de nonnen de kerk betraden, laat zich echter moeilijk vaststellen. Mogelijk was dat de noordzijde, waar een fundering is teruggevonden die evenwijdig aan de noordmuur van het koor loopt. Hiermee corresponderen

- 1 Vriendelijke mededeling van de petroloog Harry Huisman, oud-medewerker van het Natuurmuseum te Groningen.
- 2 *Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum*, uitg. H.P.H. Jansen en A. Janse, Hilversum 1991, pp. 460-461. Overzicht van de historische gegevens in C. Tromp (red.), *Groninger kloosters* (Groninger Historische Reeks, dl. 5), Assen 1989, p. 17.
- 3 M.D. Ozinga, *De Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst*, dl. VI, *De provincie Groningen, eerste stuk: Oost-Groningen*, 's-Gravenhage 1940, pp. 179-183. De bij de restauratie in 1973-1974 opgedane inzichten over de bouwgeschiedenis zijn beschreven in A.Th. Dubbeling, B. Raangs en H.G. de Olde, 'De Nederlandse Hervormde Kerk te Thesinge', *Publicaties Stichting Oude Groninger Kerken*, nr. 16 (1976), pp. 101-117.

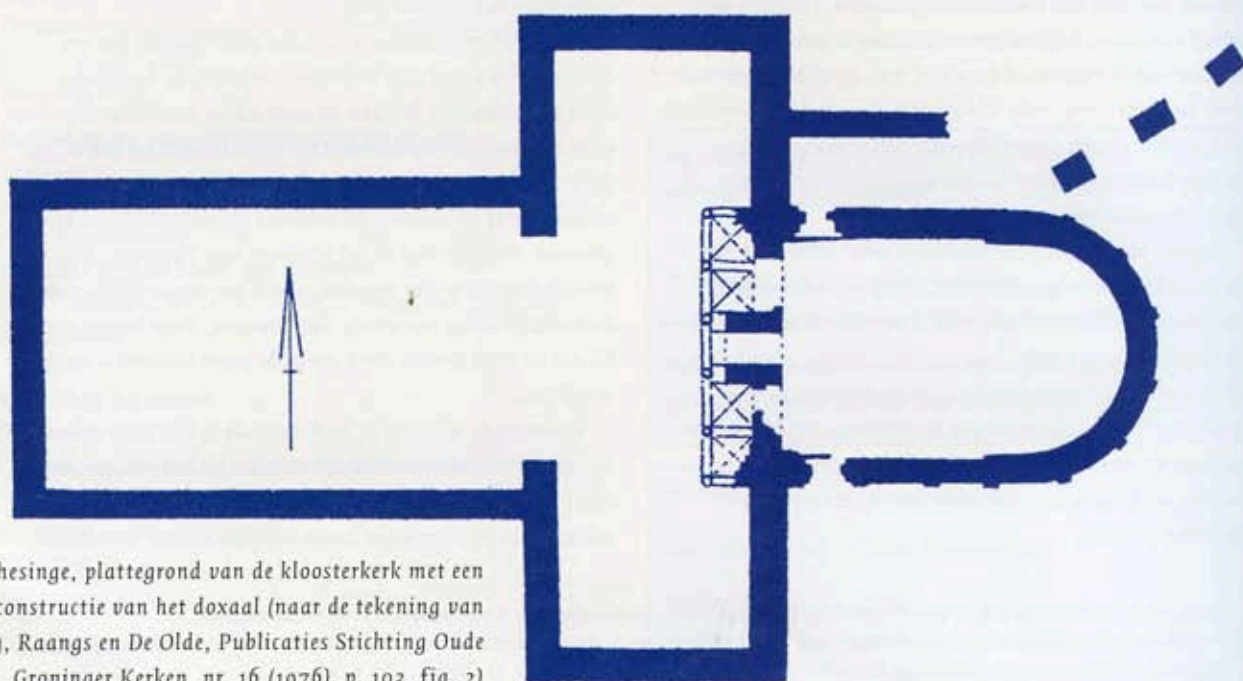
details in het opgaande werk die op een aanbouw wijzen. Bij kleinere kloosters, zoals dat van Thesinge, dat bovendien niet erg voorspoedig schijnt te zijn geweest, kwam het vaak niet tot de uitbouw van een volledig kloostergebouw in carré-vorm. Een kloostervleugel aan de noordzijde lijkt op grond van deze bevindingen de meest waarschijnlijke situatie. Hoewel in het algemeen de zuidzijde de voorkeur had, heeft in dit geval mogelijk de gesteldheid van het terrein tot deze minder gebruikelijke oplossing geleid.

2 Kapiteel uit Thesinge, bovenzijde

Gezien het vrij bescheiden formaat zal het kapiteel een onderdeel hebben gevormd van een object in de kerk; als zodanig komt het doxaal het meest in aanmerking. Aan het begin van de koortravee zijn bij de opgraving in 1973 funderingsresten tevoorschijn gekomen die zicht het best laten interpreteren als de fundering van een doxaal.⁴ Ook al lijken deze funderingsresten niet in verband met de muren van de kerk te zijn gemetseld, toch moet het doxaal vrijwel direct na de voltooiing van de kerk zijn aangebracht, want zonder zo'n voorziening kon het gebouw niet naar behoren functioneren als klooster- en parochiekerk. Dat leidt tot een datering van het kapiteel kort na het midden van de dertiende eeuw, wat ook stilistisch goed mogelijk is.

In het midden van het doxaal bevond zich waarschijnlijk een doorgang die door wanden in de lengte van het gebouw werd geflankeerd. Van de funderingen tussen deze wanden en de kerkmuren aan de noord- en zuidzijde is minder teruggevonden, maar dat kan komen doordat hier grondbogen waren toegepast. Op deze funderingen stonden ter weerszijden van de doorgang wanden die het onmogelijk moesten maken een blik te werpen op de koorbanken, die aan weerszijden in de koortravee waren opgesteld. Bovendien is het denkbaar dat aan de schipzijde zijaltaren tegen deze wanden waren opgesteld. De haaks hierop staande zijwanden van de doorgang zijn verder een aanwijzing dat het niet om een enkelwandig doxaal zal zijn gegaan, maar om een bouwsel waarbij voor de wand een open boogstelling was aangebracht, ongeveer van het type dat rond het midden van de dertiende eeuw ook in Leermens werd gebouwd.⁵

3 Thesinge, plattegrond van de kloosterkerk met een hypothetische reconstructie van het doxaal (naar de tekening van Dubbeling, Raangs en De Olde, *Publicaties Stichting Oude Groninger Kerken*, nr. 16 (1976), p. 103, fig. 2)

4 H. Halbertsma, 'Thesinge (gem. Ten Boer)', *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 73 (1974), pp. 37-40, hier 38.

5 Truus Brandsma, 'Doxalen in de Groninger Ommelanden, deel 1', *Groninger Kerken* 11 (1994), pp. 103-118, hier 111-113.

Hoe ver het doxaal zich naar weerszijden heeft uitgestrekt, is niet meer goed na te gaan, maar het meest waarschijnlijk is dat het alleen de ruimte tussen de beide oostelijke vieringpijlers besloeg. Op grond van deze aanname ontstaat dan een doxaal van vijf bogen, waarvan de middelste de doorgang tussen schip en koor heeft gevormd. Dit betekent dat er op zijn minst nog een tweede kapiteel moet zijn geweest, zodat dit kapiteelpaar de doorgang kon accentueren. Daarbij zullen de zuilen en dus ook de kapitelen aan hun achterkant in de korte zijde van de doorgangswanden geïntegreerd zijn geweest.

Waarschijnlijk hebben ook nog links en rechts van de doorgang zuilen en kapitelen bogen gedragen, terwijl er tussen deze bogen en de achterwand graatgewelven zullen zijn geweest, zoals vermoedelijk ook in Leermens. Ook als er slechts één zuilenpaar met kapitelen is geweest, heeft het Thesinger doxaal door de kwaliteit daarvan een veel rijkere uitstraling gehad dan het tamelijk grof uitgevallen exemplaar in Leermens. Mogelijk heeft pater Mijleman bij zijn speurtocht in 1641 naar katholieke overblijfselen in de Ommelanden nog een latere toevoeging aan het doxaal gezien. Hij meldt: "Teijsinge. Ick heb aldaer over 23 jaeren nog het oude orgel gezien. Temidden voor het beschoot van de choir: Sancte Benedicte pater ora pro nobis."⁶

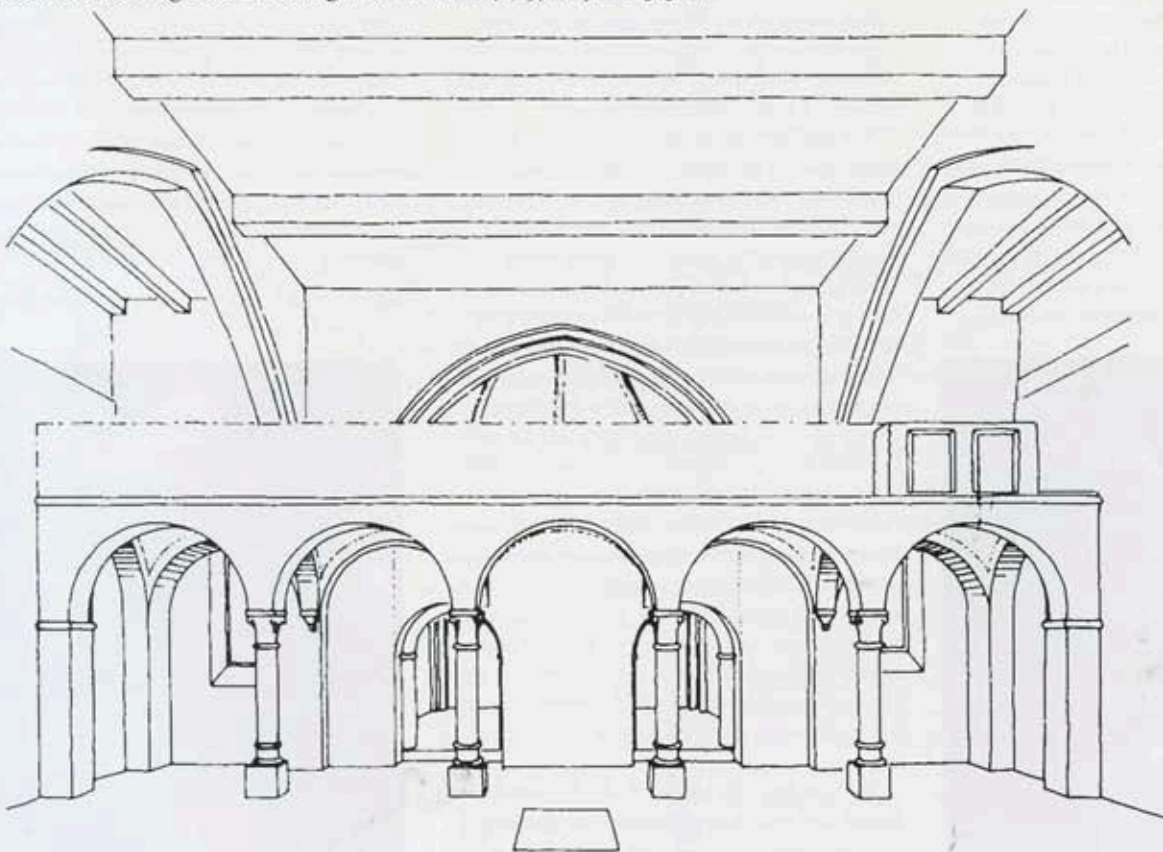
Het woord 'beschoot' zou hier dan op een houten onderdeel van het doxaal kunnen slaan, bijvoorbeeld een deur of – het meest waarschijnlijk – een houten opbouw.⁷ Zeker in dat laatste geval zal het van het oorspronkelijke dertiende-eeuwse doxaal geen deel hebben uitgemaakt, omdat dat, uiteraard met uitzondering van de deur, geheel in steen was uitgevoerd.

Verdere vragen

Het nu opgedoken kapiteel vormt, samen met de al veel langer bekende funderingsresten op de grens van koor en schip, een belangrijke aanwijzing voor het bestaan van een doxaal in de Thesinger kloosterkerk. Zowel de stilistische eigenaardigheden als het materiaal van het kapiteel, Baumbergersteen, geven aanleiding om het relatiepatroon waarin de Groninger laat-romaanse architectuur zich heeft ontwikkeld, nader te preciseren. Daartoe hoop ik binnenkort elders de gelegenheid te vinden.

Dr. Kees van der Ploeg (c.p.j.van.der.ploeg@rug.nl) is als universitair docent kunstgeschiedenis verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij schreef verschillende artikelen over Groninger kerken, onder meer in dit tijdschrift.

4 Leermens, reconstructietekening van het doxaal (uit Herma M. van den Berg, 'De Sint-Donatuskerk te Leermens', Publicaties Stichting Oude Groninger Kerken, nr. 4 (1970), p. 86, fig. 6)

6 A. Pathuis, 'Het handschrift "Ommelands Eer" van pater Franciscus Mijleman, S.J., Missionaris der Ommelanden 1639-1667', *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland* 7 (1965), pp. 1-110, hier 64.

7 Vgl. Truus Brandsma, 'Doxalen in de Groninger Ommelanden, deel 2', *Groninger Kerken* 11 (1994), pp. 141-151, hier 142.